

Wronka, Emilia

O asymetrycznym obrazie płci w języku

Etnolingwistyka 20, 420-422

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Emilia Wronka

O ASYMETRYCZNYM OBRAZIE PŁCI W JĘZYKU

Małgorzata Karwatowska, Jolanta Szpyra-Kozłowska, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2005, 294 s.

Zjawisko seksualizacji (maskulinizacji, wirylicyzacji) w polszczyźnie zauważył już Jan Nicisław Baudouin de Courtenay, który w omawianej książce figuruje jako prekursor lingwistyki feministycznej pośród innych badaczy tzw. asymetrii rodzajowo-płciowych. W *Lingwistyce płci* owa asymetria czy też androcentryzm nazywane są także — w zgodzie z tendencją międzynarodową — seksizmem językowym.

Książka zbudowana jest z czterech rozdziałów — autorką dwóch pierwszych jest Jolanta Szpyra-Kozłowska, autorką trzeciego Małgorzata Karwatowska, czwarty zaś został opracowany wspólnie przez obie autorki.

W rozdziale pierwszym zostały omówione asymetrie rodzajowo-płciowe w języku. Autorka odnotowuje elementy polszczyzny (z poziomu leksykalnego, składniowego, słowotwórczego) uznane za seksistowskie, podaje także przykłady seksizmu w innych językach. Zwraca uwagę, że w polszczyźnie kobiety gramatycznie są przypisane do tej samej kategorii, co zwierzęta i przedmioty, a formy męskoosobowe gramatycznie wyróżniają mężczyzn. Ponadto brak żeńskich odpowiedników nazw wielu zawodów i funkcji społecznych, a także pełnienie przez rzeczowniki męskoosobowe roli nazw gatunkowych powodują językową „niewidzialność” kobiet. Obszerny podrozdział o niejednakowym obrazowaniu kobiet i mężczyzn w powiedzeniach i przysłowiach wiąże tematykę asymetrii z kwestią utrwalonych w języku stereotypów myślowych. Korzeni androcentryzmu języka autorka dopatruje się w kulturze patriarchalnej, a w związku z tym — w społecznie przypisywanych kobietom i mężczyznom rolach. Jej zdaniem równouprawnienie niewiele zmieniło we współczesnej polszczyźnie — język nie nadąza

za przemianami obyczajowości, jest skostniały, zachowawczy.

Drugi rozdział zawiera szczegółową analizę tych obszarów polszczyzny, w których asymetrie rodzajowo-płciowe są najbardziej widoczne. „Męskie” znaczenie wyrazu *człowiek* (sprawdzone w badaniu ankietowym i innych eksperymentach) skłania autorkę do postawienia pytania, czy — z punktu widzenia języka — *kobieta* też jest *człowiekiem*. Prototypem człowieka okazuje się mężczyzna. Rozdział ten zawiera także rysunki dzieci i młodzieży, poproszonych o przedstawienie człowieka pierwotnego. Na ponad 90 zebranych prac, 82 przedstawiały męskie portrety.

W części tej autorka omawia także przykłady niesymetryczności płciowej w sferze słownictwa i frazeologii (dotyczące zagadnień erotyki, seksu, relacji damsko-męskich). Analizy prowadzą do wniosku, że w sferze obyczajowości i zachowań erotyczno-seksualnych istnieją odmienne dla kobiet i mężczyzn standardy zachowań. Język polski nie przywiązuje wagi do cnoty i wstrzemięźliwości seksualnej mężczyzn, natomiast surowo w tej kwestii ocenia kobiety, czego wyrazem są m.in. liczne wulgaryzmy. J. Szpyra-Kozłowska stwierdza, że bardzo łatwa do przekroczenia w języku polskim jest granica między ‘kobietą’ a ‘dziwką’. Następnie poruszone jest zagadnienie atrakcyjności i nieatrakcyjności kobiet i mężczyzn. Seksizm ujawnia się — zdaniem autorki — w licznych ekspresywnych określeniach brzydkich dziewcząt i kobiet.

Część druga tego rozdziału poświęcona jest analizie elementów androcentrycznych we współczesnych tekstach (oficjalnych dokumentach, podręcznikach szkolnych). Zgromadzony przez autorkę materiał pozwala ukazać zjawisko „niewidzialności” kobiet także w tym typie danych. W podrozdziale trzecim natomiast przedstawione są pola semantyczne, w których występuje tzw. „odwrócony seksizm”. Stawia się tu również pytanie, czy język polski dyskryminuje mężczyzn. Ankiety wśród młodzieży licealnej i studenckiej oraz dane słownikowe pozwalają autorce stwierdzić, że język polski jest androcentryczny, mężczyzna ma dominującą pozycję, a negatywne i krytyczne oceny kobiet przeważają nad przypadkami negatywnego obrazo-

wania mężczyzn (mimo określeń *pleć brzydka* i *pleć piękną*).

Rozdział autorstwa Małgorzaty Karwatowskiej — *Problematyka płci w języku młodzieży licealnej* — poświęcony jest opracowaniu zebranego materiału ankietowego oraz wyników eksperymentu psycholingwistycznego, przeprowadzonego wśród licealistów. Autorka mając świadomość, że „język odzwierciedla fakty, zdarzenia i tendencje, których źródła tkwią poza nim samym, w realiach życia społecznego” (s. 140), stawia pytanie o to, jaka interpretacja problematyki płci zawarta jest w języku przeciętnego użytkownika współczesnej polszczyzny?

Wychodząc od wzajemnego postrzegania się, tego, jak uczniowie liceum rozumieją pojęcia *dziewczyna* i *chłopak*, autorka analizuje przysłowia, porzekadła i szeroko rozumiane frazeologizmy o „wydźwięku seksistowskim”. Przeprowadzone badania pokazują, że dziewczęta są bardziej sprawne językowo niż chłopcy, także w większym od nich stopniu akcentują swoje role w rodzinie; chłopcy natomiast instrumentalnie myślą o koleżankach („przez pryzmat erotyzmu”). Ujawniają się tu dwa stereotypy — młoda kobieta jest postrzegana z punktu widzenia swej urody i dbałości o nią, chłopak zaś przez „nieugiętość charakteru, pewność siebie i sprawność seksualną” (s. 167).

Analizując frazeologizmy, autorka wyróżnia dwa punkty widzenia, seksistowski i nieseksistowski. Całość danych przejrzysto prezentowana jest w tabelach i zestawiana frekwencyjnie. Rezultatem są m.in. tezy, iż wychowanie wytworza uprzedzenia dziewcząt co do własnej płci (często akceptują one frazeologizmy wyrażające negatywne sądy o kobietach). Z drugiej strony — ledwie 40% respondentów w ogóle kojarzy znaczenie frazeologizmów, co zdaniem autorki może oznaczać powolną eliminację seksistowskich wyrażen z języka, a zatem zmniejszanie się jego androcentryzmu. W ostatniej części rozdziału M. Karwatowska skupia się na związku językowych zachowań grzecznościowych wśród młodzieży z płcią. Zestawione w tabelach odmiennie dla obu płci powitania i pożegnania, zwroty adresatywne, podziękowania, przeprosiny, komplementy, wyrazy dezaprobaty i pocieszenia pozwalają na wyciągnięcie wniosku o uni-

fikacji zachowań językowych dziewcząt i chłopców. Ponadto — zdaniem autorki — język kobiet jest bardziej emocjonalny niż język mężczyzn, język mężczyzn zaś bardziej żartobliwy niż język kobiet; oprócz tego dziewczęta bardziej niż chłopcy dbają o przestrzeganie przyjętych konwencji grzecznościowych.

Reakcje wobec androcentryzmu językowego zostały pokazane w rozdziale czwartym. Podsumowano w nim spostrzeżenia na temat seksizmu językowego w Polsce oraz przedstawiono perspektywę niwelowania nierówności płci w polszczyźnie. Omówione zostały różne podejścia do tego problemu i próby nieseksistowskich reform języka w innych krajach (maksymalna neutralizacja gramatyczna w języku angielskim lub feminizacja w języku niemieckim). Wymienia się tu językoznawców, którzy wypowiadali się na temat androcentryzmu (wspomniani już de Courtenay, a także K. Handke, M. Peisert, R. Łobodzińska, A. Pajdzińska, W. Kopaliniński, J. Strutyński), a także przedstawicieli radykalnego językoznawstwa feministycznego (R. K. Herbert i B. Nykiel-Herbert, A. Jaworski, B. Miemietz, H. Błaszowska, G. Koniuszaniec), którzy bardziej dosadnie nazywają przedmiot swoich badań — *fallocentryzmem*. Obszerne przytaczane są badania z zakresu psychologii i psycholingwistyki, a także *gender studies*. Autorki postulują uwzględnienie problematyki androcentryzmu w polskich publikacjach encyklopedycznych oraz powszechne uznanie, że zjawisko seksizmu językowego jest szkodliwe. Podają listę konsekwencji androcentryzmu (utrudnia porozumienie obu płci; ma negatywny wpływ na samoocenę i zachowanie wobec płci przeciwnej; wyrządza szkody psychiczne i materialne głównie u kobiet; wprowadza chaos poznawczy, gdyż język zaprzecza równości). Zdaniem autorki, w Polsce obecnie nie ma odpowiedniego klimatu społeczno-kulturowego dla radykalnych nieseksistowskich zmian języka. Są natomiast możliwe działania, które zmniejszałyby stopień nierówności, np. nieużywanie krzywdzących frazeologizmów, oczyszczenie podręczników z seksizmu (poprzez uwzględnienie także żeńskich adresatek), częstsze stosowanie rzeczownika *ludzie* zamiast słowa *człowiek*, preredagowanie ustaw i przepisów oraz — przede wszystkim —

większa wrażliwość i świadomość Polek i Polaków w kwestiach językowych.

Lingwistykę płci można zaliczyć do prac,

które otwarcie opisują i analizują problem dyskryminacji kobiet w języku oraz pokazują możliwości zmian tego stanu rzeczy.

Agnieszka Kulisz

KOLEJNA POLSKA KSIĄŻKA Z SERII
GENDER STUDIES

Marek Łaziński, *O Panach i Paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, s. 360

W październiku 2003 roku Lublin gościł V Forum Kultury Słowa „Jak Polak z Polakiem — Porozumiewanie się — Bariery i pomosty”.¹ Trzydniowa konferencja obfitowała w interesujące wystąpienia, największą dyskusję wywołały dwa referaty nawiązujące do tematyki *gender studies*. Referaty Małgorzaty Karwatowskiej i Jolanty Szpyry-Kozłowskiej oraz Marka Łazińskiego pokazały istnienie asymetrii rodzajowo-płciowych w polszczyźnie, a równocześnie referenci zajęli w ich interpretacji odmienne stanowiska. O ile obie autorki na przykładach leksyki, słowotwórstwa i frazeologii dowodziły istnienia seksizmu w języku polskim, o tyle autor-mężczyzna bronił tezy, że język sam w sobie nie jest seksistowski, a asymetrie wynikają ze specyfiki polskiej gramatyki. W kolejności oba referaty znalazły rozwinięcie w postaci opublikowanych w niedługim czasie dwu książek: *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim* Karwatowskiej i Szpyry-Kozłowskiej oraz *O Panach i Paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa* Łazińskiego.

Marek Łaziński, polonista językoznawca z Uniwersytetu Warszawskiego i koordynator prac nad Korpusem Języka Polskiego PWN, w swojej książce przedstawia związek między dwiema, wyróżniającymi polszczyznę na tle ję-

zyków Europy cechami — asymetrią rodzajowo-płciową i asymetrią tytułów zawodowych. Praca składa się z dwu części, pierwszej — poświęconej historii i współczesnym uwarunkowaniom systemu adresatywnego oraz drugiej — skoncentrowanej na systemie rodzajowym i wybranych asymetriach rodzajowo-płciowych. Zawiera ponadto wykaz skrótów; indeks terminów; indeks zaimków, rzeczowników tytułarnych oraz męskich i żeńskich nazw osobowych, a także angielskie podsumowanie.

Autor opisuje dzieje i współczesne uwarunkowania polskiego systemu adresatywnego i rodzajowego. Osadza analizę użycia tytułów w obszarze badań grzeczności językowej oraz omawia kryteria, według których można klasyfikować współczesne tytuły. Uwzględniając gramatyczne i pragmatyczne reguły adresatywne, podaje własną klasyfikację, w której wyróżnia: tytułaturę standardową (*pan, pani, siostra, ksiądz*) oraz wspólnotową, a w niej kolejno: tytuły rodzinne (*mama, synek*), środowiskowo-ideowe (*towarzysz, brat*) i profesjonalne (*sensu largo*); wreszcie zawodowe (*majster, pani mecenas*) i administracyjne (*obywatel/-ka, świadek*). Przedstawia historię i zmiany polskiego systemu adresatywnego, dokonując przeglądu form grzecznościowych od czasów szlacheckich począwszy, poprzez charakterystyczne konstrukcje stylu potocznego połowy XX wieku czy, spotykane do dziś, dwojenie. Następnie sprawdza, jak prezentuje się polska forma *pan* w zwierciadle języków sąsiednich, dokładniej, czy i jakie wartości konotuje. Autor ukazuje również zmiany w tytułaturze zawodowej na przykładzie polskiego środowiska akademickiego oraz przykłady strategii pozbawiania tytułu (niestandardowe użycie jednostek *pan/pani* sprzeczne z podstawowym celem grzeczności

¹Materiały z niej opublikowano jako tom 23 lubelskiej „czerwonej serii” pt. *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*, pod redakcją Jerzego Bartmińskiego i Urszuli Majer-Baranowskiej. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2005, s. 361.